

УДК 378.14

DOI: 10.32342/2522-4115-2021-2-22-19

Н.П. ВОЛКОВА,

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

О.О. ЛАВРЕНТЬЄВА,

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ДОМАГАНЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ»

У статті розкрито проблему теоретичних і методологічних аспектів, чинників та засобів формування професійних домагань майбутніх психологів. З'ясовано й проаналізовано характеристики, зміст і сутність понять «домагання» і «професійні домагання». Визначено, що професійними домаганнями є складне особистісне утворення, яке є комплексом вимог, очікувань, що відчуває та переживає особистість стосовно власного професійного життя й власного майбутнього. Це здатність особистості моделювати бажане майбутнє відповідно до очікувань соціуму, не відмовляючись від власних потенцій та задумів, від певних індивідуальних стандартів майбутнього життя, якого людина вже сьогодні варта. Показано, що компонентами професійних домагань є мотиваційний (комплекс мотивів, потреб, настанов у професійній діяльності), знаннєвий (знання щодо змісту й структури професійних домагань, їх впливу на професійну готовність та успішність фахівця, а також методів і технологій формування), діяльнісний (ступінь сформованості організаційних, психодіагностичних, прогностичних, рефлексивних і комунікативних умінь) та рефлексивний (структура рефлексивного, критичного й творчого мислення майбутніх психологів). Установлено, що з-поміж складових освітньої програми підготовки майбутніх психологів значний потенціал у формуванні професійних домагань має дисципліна «Педагогіка та психологія вищої школи». Формування професійних домагань магістрантів можливе через оновлений зміст, технології самостійної навчальної діяльності студентів та широке використання діалогічно-дискусійних, ігрових, тренінгових технологій, а також технологій проблемного, ситуаційного й змішаного навчання. Отримані по завершенні дані діагностики вможливили констатацію позитивної і статистично значущої динаміки в складових професійних домагань майбутніх психологів. Зроблено висновок щодо доцільності побудови концептуальних засад інформаційно-розвивального середовища ЗВО, спрямованого на професійну підготовку висококваліфікованого й професійно самореалізованого фахівця та розвиток його професійних домагань.

Ключові слова: професійна підготовка майбутнього психолога, професійні очікування, професійні домагання, методика викладання у вищій школі.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Інтеграція України до світового економічного, наукового, освітнього простору, оновлені пріоритети державної освітньої політики, трансформація структури зайнятості, що зумовлює зникнення одних та появу інших професій, потребують підготовки висококваліфікованих, конкурентоспроможних спеціалістів, здатних ефективно працювати в новій соціально-економічній ситуації. Забезпечити це можливо завдяки впровадженню в освітній процес ЗВО програм

професійного становлення майбутніх фахівців, спрямованих на максимальне розкриття їхніх особистісних якостей, здібностей та інтересів. На сьогодні вагомим значенням для фахівця набуває здатність бути суб'єктом свого професійного розвитку, активним творцем власного життя, самостійним у знаходженні шляхів вирішення соціально та професійно значущих проблем в обраній галузі діяльності в умовах мінливої картини ринку праці, і до того ж – спроможність оцінювати власну готовність до професійної діяльності, ресурси, що допомогатимуть самореалізовуватися в професійному середовищі, самовизначитися на ринку праці завдяки усвідомленню себе та власного потенціалу. Зрозуміло, що неадекватність професійних домагань майбутнього фахівця призводить до розчарування в професії, неуспіху в пошуках роботи та в подальшому кар'єрному зростанні.

З огляду на зазначене актуалізуються дослідження професійного аспекту домагань та динаміки очікувань здобувачів вищої освіти щодо майбутньої професійної діяльності, пошуку шляхів підвищення рівня їхніх прагнень до саморозвитку, засобів стимулювання до самоактуалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні проблеми життєвих, професійних домагань вагоме місце займають праці науковців, у яких висвітлюється їх сутність (К. Абульханова-Славська [1], Б. Ананьев [2], В. Гриньова [3], Є. Клімов [8], Н. Лебідь [9], В. М'ясищев [14], О. Резван [26], Т. Титаренко [27], А. Фрадинська [30] та ін.), чинники формування та реалізації (О. Мельник [11], Н. Мовмига [13], І. Попович [18], Л. Федун [29], К. Черемних [31] та ін.)

У наукових розвідках українських та зарубіжних дослідників акцентується увага на вагомості формування в особистості домагань у різновидах активності. Зокрема, за твердженням Б. Ананьева, рівень домагань пов'язаний з оцінними потребами особистості, які характеризують її домагання на відповідну оцінку соціуму. Є. Ільїн констатує, що рівень домагань особистості тісно пов'язаний з мотивацією досягнення успіху, тобто людина з вираженою мотивацією досягнення успіху більш правильно оцінює свої можливості та має адекватний рівень домагань [7, с. 105].

Щодо професійних домагань майбутніх психологів, то це питання стало предметом досліджень К. Міхно [12], Н. Пророк [20], К. Радзівіл [24] та ін.

Незважаючи на численність досліджень, на наш погляд, це питання протягом останнього десятиріччя залишається одним із пріоритетних, тому потребує подальшого вивчення з огляду на нові підходи в професійній підготовці майбутніх фахівців в інформаційно-розвивальному середовищі закладу вищої освіти (Н. Волкова, Р. Горбатюк, О. Лаврентьева, І. Олійник, О. Тарнопольський, Т. Яценко [32–35]).

Мета статті полягає в розкритті феноменів «домагання» і «професійні домагання», презентації можливостей дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи» у формуванні професійних домагань майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім зазначимо, що дослідники розглядають феномен «домагання» як синонімічний до понять «очікування», «сподівання» й «прагнення». У науковий обіг феномен «рівень домагань» було введено німецьким ученим К. Левінім. На думку науковця, домагання особистості є її особистісним утворенням, яке детермінує будь-яку активність і тому визначає не лише поведінку людини в певних умовах, а й стимулює її до процесів самоформування [34].

Словник-довідник презентує таке визначення феномену «домагання» – оцінка особистістю своїх передбачуваних здібностей і можливостей, очікування в майбутньому такої їх реалізації, яка б задовольнила плани й запити особистості. Рівень домагань проявляється в ступені складності цілей і рівні труднощів завдань, які особистість свідомо ставить перед собою [21, с. 139]. Зазначено, що «рівень домагань характеризує: 1) рівень складності, досягнення якого є загальною метою серії майбутніх дій (ідеальна мета); 2) вибір суб'єктом мети чергової дії, що формується в результаті переживання успіху або неуспіху низки попередніх дій (рівень домагань на певний момент); 3) бажаний рівень самооцінки особистості (рівень «Я»)» [21, с. 140].

К. Абульханова-Славська констатує, що домагання – більш узагальнений механізм особистості, ніж її мотиви, оскільки домагання виражають ціннісну характеристику і самого суб'єкта, і його життя, відповідають його сенсові [1, с. 58].

Отже, домагання є комплексом вимог, очікувань, надій, що відчуває та переживає особистість щодо власного професійного й особистого життя, власного майбутнього. Завдяки домаганням особистість моделює своє життя, самореалізацію у професійній сфері, постійно оцінюючи власні здібності й потреби, зіставляючи їх із професійними та життєвими планами, запитами з боку суспільства.

На підставі зазначеного констатуємо, що домагання особистості є «специфічним механізмом випереджальної регуляції життєдіяльності» (за Т. Титаренко [5, с. 15]), складовою «Я-концепції», таким, що детермінує складність поставлених цілей, до яких прагне людина, є позитивно емоційно забарвленим особистісним утворенням. За умов вільного вибору ступеня складності чергової дії особистість прагне до підвищення самооцінки, що призводить до зіткнення двох тенденцій, а саме – тенденції підвищити домагання з метою досягнення максимального успіху та тенденції знизити їх задля уникнення невдачі. Відчуття успіху від досягнутого мотивує до вирішення більш складних завдань. І навпаки, неуспішні дії, що виникли через недосягнення рівня домагань, призводять до вибору суб'єктом більш легких завдань. Отже, домагання є певною цільовою ідеєю, яку має кожна людина. Ступінь конкретності цієї ідеї зумовлена тим, наскільки чітко окреслено у свідомості особистості уявлення про те, якими засобами досягти реалізації цієї ідеї і поставленої мети.

Щодо професійних домагань, то, на думку В. Гриньової, їх зміст вміщує соціально задані компоненти та їх індивідуальне переосмислення, що трансформується в життєві наміри, конкретні цілі та пошук способів їх реалізації. Повноцінний розвиток кар'єри неможливий без сприяння кар'єрного середовища, спрямованого на забезпечення необхідних умов для зростання й реалізації зростаючого потенціалу особистості [4, с. 10].

Професійні домагання в науковому дискурсі розглядалися як компонент професійної спрямованості майбутнього психолога (К. Платонов [17]), психічний стан індивіда, який відображає зіставлення суб'єктивної оцінки актуальної ситуації взаємодії та його уявлень про себе як суб'єкта А. Тишковський [28, с. 66]; прогностична спроможність уявлень майбутнього працівника, що базується на зіставленні індивідуальних особливостей, можливостей, бажань, які перебувають під впливом соціального середовища та відображаються в професійному самовизначенні й зростанні власної майстерності А. Фрадинська [30, с. 166]; життя та професійна перспектива (Т. Титаренко [27]); професійна позиція (Є. Зеєр [6], В. Панок [15]). Очікування у професійному становленні майбутнього психолога в навчальному процесі вивчали К. Міхно [12], В. Потапова [19], Н. Пророк [20], Т. Яценко [32]; вплив очікувань на навчальну мотивацію – А. Маркова [10], К. Радзівіл [23]; професійний розвиток – Дж. Равен [22], А. Реан [25].

Порушення проблеми професійних домагань викликає питання: навіщо майбутньому фахівцеві їх мати? Відповідь очевидна. І тут ми повністю поділяємо погляди Т. Титаренко [5], яка досить чітко пояснює їх доцільність. Насамперед, професійні домагання потрібні для того, «щоб оцінювати і власні можливості разом з апетитами, і середовищні умови разом із соціальними експектаціями» [5, с. 18]; і для того, щоб «моделювати майбутнє, вимальовувати, породжувати його, починати структурувати» [5, с. 18]. Науковець цілком слушно наголошує на тому, що «наявність життєвих домагань стимулює. Без свіжих і яскравих життєвих домагань людину ніщо всерйоз не підштовхує, не активізує її вчинкову активність, самоперетворювальну діяльність, не спрямовує особистісне зростання, самоздійснення» [5, с. 19]. До цього переліку переваг слід додати й можливість через професійні домагання «регулювати плин життя, контролювати ефективність власних кроків вперед, у майбутнє» [5, с. 19]; «рефлексувати, здійснювати асиміляцію, синтез набутого досвіду та, відповідно, ієрархізацію нових життєвих цілей» [5, с. 20]. Дослідниця далі констатує, що домагання є постійним зважуванням, оцінюванням своїх потреб і здібностей та запиту з боку соціуму. Це очікування суб'єктом у майбутньому такої самореалізації, яка задовольняла б як його особистісні плани, так і потреби суспільства, забезпечувала б стійку самоповагу та визнання значущого оточення.

Вважаємо, що здобувач вищої освіти, який має реалістичні (адекватні) професійні домагання, суттєво відрізняється з-поміж інших своєю цілеспрямованістю, підвищеною активністю, впевненістю в собі, здатністю до осмислювання своїх дій та вчинків і постійним самооцінюванням рівня сформованості професійних компетентностей. Якщо те, що майбутній

фахівець має на сьогодні, його не влаштовує, він ставить перед собою нові цілі, вимальовуючи бажане майбутнє, планує власну діяльність для досягнення поставленої мети.

Принагідно слід зауважити, що професійний розвиток майбутніх психологів в освітньому процесі ЗВО передбачає формування уявлень про професійну діяльність, образ професії, бачення себе як професіонала. Цей образ є основою вибору й інтерпретації інформації про навчальну дійсність, самого себе як майбутнього психолога-професіонала та рушієм формування певних домагань. Процес навчання сприяє розвитку та змінам професійних уявлень та домагань студента – майбутнього психолога. Усвідомлюємо, що протягом вивчення однієї навчальної дисципліни сформувані адекватні професійні домагання в майбутніх фахівців неможливо. Між тим вважаємо, що виважений підхід до проектування освітніх цілей сприятиме визначенню внеску кожної дисципліни в цей процес.

Дослідницька робота проводилася протягом 2019–2021 н. р. зі здобувачами магістерського рівня вищої освіти спеціальності 053 «Психологія», які навчаються за освітньо-професійною програмою «Консультування та реабілітаційна робота» у ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля». Поділяємо думку К. Радзівіл [23], що професійне навчання майбутніх психологів має певну специфіку, яка полягає в пізнанні внутрішнього психічного світу самого себе та інших, у глибокій зацікавленості процесами та явищами психіки, які зумовлюють поведінку окремого індивіда, та у формуванні інтересу до професійної діяльності. Тому моделювання освітнього процесу має передбачати створення сприятливих умов для стимулювання особистісного й професійного розвитку майбутніх психологів.

Організація освітнього процесу відбувалася з урахуванням таких *вимог*:

– *суб'єктність* як визнання за особистістю прав на унікальність, внутрішню свободу, активність та духовність;

– *діалогічність* як орієнтація на суб'єкт-суб'єктні відносини, коли діалог виступає ефективною формою побудови відносин між учасниками освітньої діяльності;

– *розвивальна спрямованість*, яка зміщує акценти зі знань, умінь і навичок на особистісний розвиток;

– *взаємодія* у підсистемах «викладач – студент», «студент – студент», яка базується на співробітництві, співтворчості й співпраці, рівності позицій, емпатії [34].

Формування адекватних професійних домагань здобувачів відбувалося в двох напрямках. Перший передбачав формування позитивних та адекватних домагань майбутніх психологів за допомогою навчально-теоретичного впливу під час проведення лекційних та практичних занять з дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи». Другий був спрямований на корекцію негативних професійних очікувань здобувачів завдяки впровадженню тренінгових занять.

З метою забезпечення зв'язку між теоретичною і практичною підготовкою викладання цієї навчальної дисципліни, нами було передбачено поєднання лекційних (лекція-бесіда, лекція-дискусія, проблемна лекція), семінарських (семінар у малих групах, семінар-роздум) і практичних занять з використанням технологій: діалогічно-дискусійних (диспут, дебати, круглий стіл), ігрових (рольові, симуляційні ігри, ігрове проектування), тренінгових (розвивальний, ігровий, симуляційний тренінги), проблемного й ситуаційного навчання (case-study, проекти, портфоліо), змішаного навчання (тематичний блог, веб-квест, пошук у Мережі, вебінар).

Оновлення змісту навчальної дисципліни охоплювало введення актуального матеріалу в межах проблеми формування професійних домагань майбутніх психологів. Для модуля «Психологія вищої школи» передбачено доповнення й збагачення теми «*Загальна психологічна характеристика студентського віку. Професійне становлення особистості студента як майбутнього фахівця з вищою освітою*» теоретичними знаннями щодо сутності професійних домагань та їх функцій у життєдіяльності особистості, впливу домагань на мотивацію майбутнього психолога, професійного світогляду психолога, саморефлексії, основних чинників професійних очікувань майбутнього фахівця; теми «*Психологія особистості та діяльності викладача вищої школи*» – питаннями щодо компетентності психолога, її зв'язку з професійною ефективністю; змісту компетентностей, якими має володіти психолог-викладач; професійних домагань у формуванні компетентного фахівця; теми «*Психологія педагогічної комунікативної взаємодії викладача зі студентами*» – питання-

ми щодо ризиків професійних розчарувань, профілактики професійних розчарувань; можливостей закладу вищої освіти щодо корекції професійних очікувань здобувачів; теми «Педагогічна культура викладача закладу вищої освіти» – знаннями з питань сутності та негативних наслідків неадекватних очікувань стосовно майбутньої професійної діяльності, розвитку рефлексивних здібностей викладача-психолога щодо власних професійних домагань, місця професійних домагань у структурі професійно-педагогічної культури викладача психологічних дисциплін та шляхи їх розвитку. Модуль «Педагогіка вищої школи» було доповнено матеріалом, який відображає шляхи діагностики рівня навчальних і професійних домагань майбутніх фахівців, технологій їх становлення та розвитку (теми «Сучасні технології та методи навчання у вищій школі» і «Методичні основи викладання навчальних дисциплін»).

Уведення цих питань спрямовувало зусилля професорсько-викладацького складу на підвищення у здобувачів мотивації успіху, актуалізацію потреби в досягненнях і прагненнях до високих результатів, більш глибоке усвідомлення змісту професійної діяльності, збереження психічного здоров'я, коригування світоглядних настанов, які впливають на формування неадекватних професійній ситуації домагань.

На заняттях з дисципліни переважали лекції-диспути, що мають етапи, на які магістранти орієнтувалися під час виступів, зокрема: позиція – «Я вважаю, що ...» (сутність, у чому полягає думка); обґрунтування – «Тому, що...» (пояснення, чому саме так вважаю; аргументація); приклад – «Так, наприклад...» (забарвлення відповіді); висновок – «Отже, ...» (узагальнення вищезазначеного, логічне завершення).

Розкриваючи навчальний матеріал, викладачі спонукали магістрантів до активних дій, обговорення проблеми, обміну думками тощо. Це врешті-решт призводило до кращого засвоєння пропонованого матеріалу та відповідного усвідомлення майбутніми психологами місця й значення професійного самовдосконалення. Наприклад, семінар-роздум передбачав виконання магістрантами такого завдання: «уявіть, що перед вами власне життя, яке буде вас влаштовувати, суб'єктивно задовольняти. Його реальність багато в чому залежить саме від вас. Здійсніть оцінку своїх можливостей і апетитів. Чого ви хочете і що ви може». Або вправи на самоактуалізацію, побудовані за методикою незакінчених речень («Кожен у житті до чогось прагне, до чого прагнеш ти?», «Кожен має якийсь талант, який талант маєш ти?», «Кожен знає свої переваги, які особистісні переваги є в тебе?» тощо). Розмірковування магістрантів дозволили зрозуміти, як вони бачать і розуміють свої обмеження, наскільки адекватно моделюють майбутню траєкторію відповідно до очікувань соціуму та власного потенціалу.

Під час роботи в групах магістрантам пропонувалося висловити свою думку щодо розуміння сенсу запропонованого вислову (1. Людина з адекватними домаганнями не відкладає свої досягнення на далеке майбутнє, вона вже сьогодні робить кроки до жаданих змін. 2. Зріла особистість відчуває, усвідомлює й реалізовує свій потенціал, створюючи найбільш удачу модель свого подальшого розвитку, вміло балансує на межі між внутрішніми потенціями й зовнішніми запитами. 3. Життєвий успіх передбачає вміння вчасно зрозуміти вимоги ситуації до себе, її переваги й обмеження, прийняти їх чи відкоригувати, максимально враховуючи всю цю ірраціональну «психологічну арифметику» під час цілепокладання).

Розмірковуючи, аналізуючи власний досвід, магістранти доходили висновку, що на домагання можна впливати, актуалізуючи ставлення людини до свого життя, до майбутньої професійної діяльності. Вони поступово усвідомлювали, що домагання конкретизують, наближують до реальності абстрактну, концептуальну модель майбутнього життя.

Для визначення, які професійні цілі студенти ставлять перед собою, наскільки повно розуміють специфіку професійної діяльності психолога, на лекціях використовувалися такі питання: «Чи маєте Ви власну чітку програму професійного й особистісного самовдосконалення?», «Яка роль самоосвіти та самовиховання для майбутнього психолога?», «Чому в кожного свій професійний шлях?», «Які конкретні заходи заплановані Вами для досягнення цієї мети?» тощо. Відзначимо, що для підвищення інтересу магістрантів щодо питань професійного самовизначення, професійних домагань їм пропонувалося підготувати до занять різні цікаві повідомлення, інформацію для яких вони могли знаходити у психологічних і пе-

дагогічних журналах, газетах, телепередачах, мережі Інтернет тощо. Колективне обговорення цих повідомлень стимулювало появу в майбутніх психологів більшої зацікавленості до вивчення порушеної проблеми.

Метою тренінгових занять стала корекція особистісних деструкцій майбутнього психолога, які сприяли утворенню суб'єктивного самосприйняття та нереалістичних професійних домагань. Спеціально підібрані для занять вправи («Зіпсований телефон», «Асоціації», «Компліменти», «На скільки ви впевнені в собі», «Лінія мого життя», «Крок у майбутнє», «Порожній стілець», «Телефонна розмова», «Чарівний магазин», «Консультант – клієнт», «SMART-технологія планування», «Активність консультанта», «Люстерко моїх цінностей» (О. Патинок) та ін.) були спрямовані на актуалізацію особистісної проблематики, зумовленої системою власних психологічних захистів та нереалістичних професійних та життєвих домагань, збагачення в магістрантів досвіду міжособистісної взаємодії, який забезпечує більш глибоке самопізнання, формування емпатії, ініціативності у взаємодії з іншими, умінь та навичок ефективного спілкування у групі, самосвідомості, рефлексії, позитивного ставлення до іншого, самоусвідомлення в системі професійної діяльності та ін.

Особливу зацікавленість викликали вправи «*Особистий профіль успіху*» (Звертаючись до свого досвіду, я запитую у себе: Що для мене успіх? Чого я хочу? Наскільки мені цього хочеться) та «*Передумови успіху*» (Подумки переглядаючи свій життєвий шлях, я аналізую свої домагання життєвого успіху, використовуючи шкалу від 0 до 9, а саме: Чи вірю я в себе і свій успіх, наскільки? Чи гідна я наразі, на мою думку, успіху? Наскільки сильна моя мотивація? Наскільки вперто я переслідую свою мету? Чи можу я протриматися до приходу успіху? Чи достатньо важко я працюю? Який ступінь розвитку мого усвідомлення добробуту? Чи можу я добре зосередитись? Чи думаю я позитивно, тим самим створюючи позитивні причини? Якою є моя дисципліна? Чи готова (готовий) я вчитися? Чи знайшла (знайшов) я ритм свого життя? Наскільки я його дотримуюсь? Де моє життя задовольняє мене? Де ще ні? Чого мені не вистачає в моєму житті? Чи відповідає моє життя моїм бажанням? Наскільки розвинена моя «внутрішня освіта»? Як виглядає мій образ себе? Як часто я подумки переживаю небажані ситуації? Чи найкращим чином я використовую свій мисленнєвий інструмент? Чи розпізнаю / реалізую я своєчасно шанси, що дарує мені життя? Чи я розумію життєві послання і йду за ними? Чи виконую я свідомо духовні закони? Чи володію я мистецтвом слухання? Чи послуговуюся я свідомо «таїною першого слова»? Чи довіряю я своїй інтуїції?) [5, с. 377].

Також нами було реалізовано *техніку спрямування уваги до бажаного майбутнього* (передбачає отримання досвіду переживання бажаного майбутнього), технологію цілепокладання, створення творчого нарративу щодо власного майбутнього (дозволяє відкоригувати свої «наполеонівські» домагання, віднайти відповідність між велетенськими «апетитами» та минулим досвідом поразок і перемог).

Отже, розробляючи тренінгові заняття, ми враховували, що професійні домагання є складним психічним утворенням, яке має як особистісний, так і професійний аспекти.

Наприкінці тренінгових занять магістрантам пропонувалося провести рефлексивний аналіз за допомогою вправи «Уявний мікрофон». Питання, пропоновані магістрантам, охоплювали такі аспекти: який вплив на моє професійне життя справила робота в групі, чи відчув я прояв певних змін у своєму житті після роботи в групі, які проблеми я відчував під час роботи в групі, чи змінилося моє ставлення до самого себе, які зміни відбулися в моєму сприйнятті майбутньої професії, як змінилася моя думка щодо професійних обов'язків та завдань тощо.

Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що, починаючи з перших днів навчання, магістрантам було запропоновано вести *портфоліо*. Портфоліо є документом, у якому зібрані навчальні, професійні й особистісні досягнення магістранта впродовж певного періоду (півріччя, рік тощо) та результати його активності (навчальної, професійної, громадської та ін.). Розміщені в портфоліо матеріали навчальних, практичних, самостійних, дослідницьких і творчих робіт магістранта репрезентували його цілеспрямовану, систематичну та безперервну оцінку й самооцінку особистих досягнень, динаміку самозростання й самовдосконалення, а обрані пріоритетними певні види діяльності свідчили про розвиток професійних домагань магістрантів, їхніх схильностей та здібностей, які проявилися у процесі виконання проектних робіт.

Створення портфоліо рекомендувалося починати з чіткого визначення комплексної мети власної діяльності, а також з формулювання конкретизованих завдань, які впливають з цієї мети. У тексті пропонованого портфоліо слід було уточнити індивідуальні інтереси, професійні цілі та визначити їх зв'язок з порушеною проблемою.

Ми запропонували магістрантам розробити та включити до змісту свого портфоліо план майбутніх дій, дотримання якого робило б процес ведення портфоліо системним і дало б змогу більш об'єктивно фіксувати зміни в рівні професійних домагань.

Залежно від рівня підготовленості майбутніх психологів пропонувалося як ведення портфоліо у вигляді теки, структурованої за блоками (фото, короткі біографічні відомості, особистісне й професійне кредо, програма професійного розвитку, зібрання результатів творчої квазіпрофесійної діяльності, перелік та копії грамот, сертифікатів, подяк, публікацій), а також презентаційного веб-сайту, тематичного блогу.

Здійснення магістрантами регулярної роботи над портфоліо спонукало їх до постійної рефлексії процесу оволодіння професійними компетентностями, впливало на підвищення самооцінки, оскільки збір інформації про власну динаміку професійного зростання додавав упевненості майбутнім фахівцям у власних силах та можливостях, а також сприяв подальшому самовдосконаленню в обраній галузі. Ведення віртуального портфоліо через тематичний блог або презентаційний сайт, дозволяло магістрантам оперативно отримувати зовнішню оцінку рівня розвитку власних професійних домагань.

Робота над формуванням професійних домагань майбутніх психологів охоплювала й самостійну навчальну діяльність магістрантів, що знайшло своє відображення в тематиці індивідуальної самостійної роботи та підготовлених на завершення курсу «Педагогіка та психологія вищої школи» навчально-методичних проєктах. Зміст проєктної діяльності охоплював короткий огляд теоретичних питань та готову до впровадження методичну розробку навчального заняття, кураторської години, профорієнтаційного заходу, навчальної дисципліни чи її змістового модуля, системи діагностики, тематичного сайту, веб-квесту тощо (на вибір студента), які орієнтовані на пошук інструментів формування професійних домагань майбутніх фахівців у системі їх професійної підготовки [33].

У процесі реалізації наведеної вище системи педагогічної роботи під час вивчення курсу «Педагогіка і психологія вищої школи» ми постійно фіксували зміни та здійснювали моніторинг розвитку структури професійних домагань майбутніх психологів. Аналіз інформації, отриманої з есе, блогів, письмових робіт магістрантів, а також під час обговорення проблемних питань, дав змогу позитивно інтерпретувати застосовані формувальні засоби. Зокрема магістранти відзначали, що акцентування на усвідомленні професійних очікувань, оволодіння інструментами формування адекватних професійних домагань дозволило їм виважено підійти до планування професійного розвитку й моделювання професійної кар'єри, спрямовувати свої зусилля на коригування особистісних якостей, які дозволять досягти успіху й добробуту.

За результатами апробації було проведено діагностику рівнів сформованості професійних домагань майбутніх психологів, що передбачала вивчення порівняння особливостей розвиненості компонентів цього складного особистісного феномену: мотиваційного (метод полярних профілів), знаннєвого (діагностичні контрольні роботи з подальшою експертною оцінкою), діяльнісного (кейс-метод, завдання-ситуації, міні-проєкти) й рефлексивного (опитування, есе, контент-аналіз).

Отримані дані діагностики вможливили констатацію позитивної й статистично значущої динаміки в таких складових професійних домагань майбутніх психологів:

- рівень мотиваційного налаштування студентів на формування професійних домагань (Δ 25%, $\chi^2 = 28,1$, $p = 0,001$);
- рівень знань щодо змісту й структури цього складного особистісного утворення, впливу на професійну готовність та успішність фахівця, методи і технології формування (Δ 22%, $\chi^2 = 20,7$, $p = 0,001$);
- ступінь сформованості організаційних, психодіагностичних, прогностичних, рефлексивних і комунікативних умінь (Δ 11,2%, $\chi^2 = 6,5$, $p = 0,05$);
- структура рефлексивного, критичного й творчого мислення майбутніх психологів (Δ 35%, $\chi^2 = 21,7$, $p = 0,001$).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Домагання розглядаємо як комплекс вимог, очікувань, що відчуває та переживає особистість стосовно власного професійного й особистого життя, власного майбутнього; здатність особистості моделювати бажане майбутнє відповідно до очікувань соціуму, не відмовляючись від власних потенцій та задумів, від певних індивідуальних стандартів майбутнього життя, якого людина вже сьогодні вартує.

Навчання у ЗВО розширює соціальний простір життєдіяльності молодої людини, дозволяючи їй усвідомити себе частиною нової соціальної спільноти у процесі оволодіння майбутньою професією. Саме на період навчання у ЗВО припадає активне формування професійних домагань, моделювання перспективи професійної самореалізації. У процесі навчання майбутні фахівці моделюють попередні образи майбутньої професійної діяльності. Ці образи відображаються у свідомості студентів, попередньо прогнозують результати зазначеної діяльності завдяки антиципації. Професійні домагання в освітньому процесі ЗВО стають основою формування навчально-професійної мотивації здобувачів, їх прагнення до професійного розвитку й самовдосконалення.

Установлено, що, з-поміж складових освітньої програми підготовки майбутніх психологів, значний потенціал у формуванні професійних домагань має дисципліна «Педагогіка та психологія вищої школи», яка передбачає становлення й розвиток досліджуваного феномену через оновлений зміст, технології самостійної навчальної діяльності магістрантів та широке використання діалогічно-дискусійних, ігрових, тренінгових технологій, а також технологій проблемного, ситуаційного й змішаного навчання. Цілеспрямованості системи педагогічної роботи сприяє моніторинг формування професійних домагань майбутніх психологів, що охоплює діагностику мотиваційного, знаннєвого, діяльнісного й рефлексивного компонентів, здійснювану природними засобами освітнього процесу.

Перебуваючи на позиціях щодо потенційних можливостей всіх навчальних дисциплін у розвитку професійних домагань майбутніх психологів, *перспективи подальших досліджень* вбачаємо в побудові концептуальних засад інформаційно-розвивального середовища ЗВО, спрямованого на професійну підготовку висококваліфікованого й професійно самореалізованого фахівця для сучасного суспільства.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славська К.А., Березина Т.Н. Время личности и время жизни. Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. 304 с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 288 с.
3. Гриньова В.М., Новікова М.М., Небилиця О.А. Управління кар'єрним зростанням персоналу підприємства: монографія. Харків: ХНЕУ, 2013. 180 с.
4. Гриньова В., Резван О. Кар'єрні домагання молодого фахівця: роль університетів у формуванні їхньої адекватності. *Організація та управління*. 2018. С. 40–44.
5. Життєві домагання особистості : монографія / за ред. Т.М. Титаренко 2007. Київ: Педагогічна думка. 456 с.
6. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учебное пособие. 3-е изд. перераб. и доп. Москва: Мир. 2005. 336 с.
7. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 512 с.
8. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Москва: Академия, 2004. 304 с.
9. Лебідь Н.К. Рівень домагань як психологічна детермінанта формування цілеспрямованої активності особистості. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2014. № 21. С. 102–106.
10. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва: Знание, 1996. 308 с.
11. Мельник О.В. Ефект самодостатності: від професійних домагань до власного успіху. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2012. № 1 (16). С. 182–191.
12. Міхно К.О. Динаміка уявлень студентів-психологів про майбутню професію: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07; Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2008. 243 с.

13. Мовмига Н.Є., Мілорадова Н.Е. Напрямки вивчення проблеми життєвих домагань особистості у психологічних дослідженнях. *Професійне становлення особистості: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Одеса: ОДУВС, 2013. С. 42–44.

14. Мясищев В.Н. Психология отношений: [избр. психол. труды]. Москва: НПО МОДЭК, 1995. 356 с.

15. Панок В.Г. Професійне становлення практичних психологів: досвід і перспективи. *Психологія і суспільство*. 2013. № 3. С. 135–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2013_3_18 (дата звернення: 27.09.2021).

16. Патинок О.П. Становлення відповідальності як професійно значущої якості майбутніх соціальних працівників: соціально-психологічний тренінг. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 124 с.

17. Платонов К.К. Система психологии и теории отражения. Москва: Наука, 1982. 310 с.

18. Попович І. С. Типологічні особливості очікувань. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологія*. Харків: Гельветика, 2014. Т. 2. Вип. 1. С. 54–70.

19. Потапова В.Д. Розвиток функціональної системи інтуїтивно-почуттєвого відображення у майбутніх психологів: автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2005. 36 с.

20. Пророк Н.В. Психологічні основи професійного розвитку практичного психолога: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07; Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2013. 42 с.

21. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ: Рута, 2001. 320 с.

22. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. Москва : Когито-Центр, 2002. 396 с.

23. Радзівіл К.П. Професійні очікування майбутніх психологів у навчальному процесі. *Актуальні проблеми психології*. URL: <http://www.aprpsychology.org.ua/data/jrn/v6/i9/43.pdf> (дата звернення: 27.09.2021).

24. Радзівіл К.П. Роль самооцінки особистості майбутніх психологів у формуванні професійних очікувань у навчальному процесі. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Т. 28. URL: <http://es-journal.in.ua/index.php/2227-6246/article/view/158546> (дата звернення: 27.09.2021).

25. Реан А.А. Психология человека от рождения до смерти. Санкт-Петербург: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. 656 с.

26. Резван О.О. Рефлексія професійних домагань майбутнього фахівця. *Materialy X mezinarodni vedeckoprakticka conference «Věda a vznik 2013/2014»*. Dil. 18 (Pedagogika). Praha: Education and Science, 2014. S. 55–57.

27. Титаренко Т.М. Життєві домагання особистості у сучасному потенціалістському дискурсі. *Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України*: зб. наук. пр. Київ, 2006. Вип. 25. С. 416–430.

28. Тышковский А.В. Социально-психологические основы формирования и реализации ожиданий в профессиональном выборе и карьере: дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05; Государственный университет управления. Москва: РГБ, 2003. 481 с.

29. Федун Л.М. Сутність, структура та рівні сформованості професійних домагань старшокласника. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал НАІР*. Івано-Франківськ: НАІР, 2014. Вип. 4. С. 140–143.

30. Фрадинська А.П. Психологічні особливості професійних очікувань майбутніх соціальних працівників: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07; НАДПСУ імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2012. 241 с.

31. Черемних К.О. Життєві домагання як чинник професійного самоздійснення особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Київ: Міленіум, 2006. Вип. 13 (16). С. 33–42.

32. Яценко Т.С. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: Підготовка психолога-практика: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 2008. 342 с.

33. Lavrentieva O., Horbatiuk R., Skripnik L., Kuchma O., Penia V., Pahuta M. Theoretical and methodological bases of designing the information and consulting environment of educational

institution. *Journal of Physics: Conference Series, Volume 1840, 012060. XIII International Conference on Mathematics, Science and Technology Education (Icon-MaSTEd 2020)* 15–17 October 2020, Kryvyi Rih, Ukraine. URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/1840/1/012060>

34. Lewin K., Dembo T., Festinger I., Sears P. Levels of aspiration. *Personality and the Behavior Disorders*. New York: The Ronald Press Company, 1944. P. 333–378.

35. Volkova N.P., Tarnopolsky O.B., Olyinik I.V. The individual style of speech of teachers from higher education institutions as an indicator of pedagogical professionalism. *Revista Espacios digital*. 2019. Vol. 40 (Number 17). P. 20. URL: <http://www.revistaespacios.com/a19v40n17/19401720.html>